

Z. KARVALICS LÁSZLÓ

Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban

A második világháború utáni korszak hazai történetének viszonylag ismer-
tebb fejezetei közé tartozik az 1950-es, nagy botrányt kavart „könyvtárselejte-
zés”, amelynek keretében egy közel 3700 tétel tartalmazó lista alapján kellett
(volna) magyar és külföldi írók teljes életművét, illetve további „veszélyesnek”
érezett kiadványokat kivonni a forgalomból. Jóval kevesebbet hallhattunk vi-
szont arról a nagy begyűjtési-bezúzási akcióorozatról¹, amelynek keretében az
1945 január 20-án aláírt fegyverszüneti szerződés értelmében tiltottnak minő-
sített könyvek tízezreit ítélték halálra és semmisítették meg Magyarországon,
amely a világháborús Európában amúgyis a második legnagyobb könyvpusztu-
lást mondhatta magáénak. A következőkben — rövid bevezetés után — az
akcióorozat talán legérdekesebb és legkevésbé ismert, 1946-os fejezetét mu-
tatjuk be.

1945 február 26-án adta ki az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945 M. E.
számú rendeletét, annak a jogszabálysorozatnak a részeként, amely a fegyver-
szüneti egyezmény egyes kitételeinek igyekezett érvényt szerezni. A Moszkvá-
ban megkötött szerződés 16. (a közéletnek és a sajtónak a fasiszta szellemtől
való megtisztításáról szóló) pontjának megvalósítása érdekében született meg e
dokumentum, amely *A fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megse-
misítéséről* címet viselte, és részletesen előírta, hogy mit, mennyi idő alatt és
milyen feltételekkel kell beszolgáltatni és megsemmisíteni. A magyar és idegen
nyelvű könyvek mellett folyóiratokra, napilapokra, hirdeteményekre, röplapok-
ra és képekre is kiterjedt a megsemmisítési előírás, amelyről a közintézmények
és magánszemélyek által a kijelölt gyűjtőhelyekre való szállítás után a helyi tör-
vényhatóság első tisztviselője volt köteles gondoskodni. A beszolgáltatás elmu-
lasztóinak pénzbüntetést és elzárást helyezett kilátásba a rendelet. Az ügyért
felelős Miniszterelnökségi Sajtóosztály április 28-án létrehozta a Fasiszta Sajtó-
termékek Jegyzékét Összeállító Bizottságot a neves baloldali könyvkiadó, Faust
Imre vezetésével, s a Bizottság rohammunkában össze is állította az *Index* el-
ső, több mint nyolcvan oldalas jegyzékét. Mintegy kettőezer magyar, német és

¹ Az egész akció áttekintését részletesen l. ZALAI K. László: *Könyvpusztítás a háború után* = Élet és Tudomány 1992/51. 1620–1621.

olasz nyelvű könyv és több mint 200 újság szerepelt a listán, amelyet hamarosan követett a közel ugyanakkora II. számú jegyzék. Az *Indexre* elsősorban a fasiszta politikusok beszédei, életrajzai, fasiszta jellegű politikai és tudományos munkák kerültek, valamint fasisztának minősített szépirodalmi alkotások is. Jelentős mennyiséget tettek ki az antiszemita könyvek és röpiratok (egészen a múlt századig visszamenően), nagy számban kaptak helyet a Szovjetunióról szóló útirajzok, regények, gúnyiratok és politikai kiadványok, valamint a magyar 1918/19-ről szóló kurzusirodalom termékei.

E listák birtokában a szovjet Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) figyelő jelenlétében 1945 nyarán megkezdődhetett az „*Indexre* helyezett” kiadványok kampányszerű gyűjtése. A várakozással ellentétben a könyvek csak lassan csordogáltak a kijelölt begyűjtőhelyekre. Az *Index*-szel kapcsolatban nagyon sok volt a bizonytalanság a lakosság körében, sokan pedig már korábban eltűzeltek a háborús időkben „veszélyesnek” érzett kiadványokat. Ugyan a Magyar Közlöny részletekben közölte a teljes listát, a napilapok pedig nagy terjedelemben foglalkoztak az ügygel, az intézmények és a magánszemélyek egyaránt tartózkodó magatartást tanúsítottak. Ez pedig — ha lehet — még fokozódott azután, hogy az eredménytelenséget látva mind szigorúbb büntetéseket (többek között internálást) helyeztek kilátásba a beszolgáltatás elmulasztóival szemben, s egyre több rendőri akcióra, „könyvrazziára” került sor.

Hogy a szovjet igényeket kielégítsék, 1945 őszén újabb kampány indult (az ifjúsági szervezetek és a házfelügyelők bevonásával), de az erről szóló jelentések tanúsága szerint ezt is szolid eredménytelenség jellemezte. Az 1945 végéig összegyűlt könyvek túlnyomó többsége városi könyvtárak, polgármesteri irodák, múzeumok és rendőrségi épületek lezárt helyiségeiben várta további sorsát, az orosz katonaság és a politikai rendőrség mindössze egy csekély mennyiséget tüzelt el.

És amikor már úgy tűnt, hogy az egész *Index* lekerül a napirendről (a sajtó számára például már hónapok óta nem volt téma), 1946 tavaszán minden korábbit felülmúló méretű kampány és kiterjedt begyűjtési-beszolgáltatási akció indult el, elsősorban a szovjet külpolitika stratégiaváltásának és az evvel összefüggésben február közepén megélénkülő baloldali tömegakcióknak köszönhetően.

*

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság — nevéhez híven — mind gyakrabban lépett fel ellenőrző szerepben, s a megvizsgálandó területek közé hamarosan odakerült a fasiszta szellemi termékek ügye is. A SzEB illetékeseinek (A. M. Beljanov vezérőrnagynak, az Adminisztratív Osztály vezetőjének és beosztottjának, Szergejcsuk alezredesnek) a vidéki SzEB-megbízottak jelentései nyomán feltűnt, hogy az összegyűjtött, de el nem szállított illetve be nem zúzott

könyvek egy része „elszivárog”, kézen-közön eltűnik az őrzőhelyekről. Mivel azonban ez a helyzet gyakorlatilag 1945 szeptembere óta, vagyis közel fél éve fennállt, okunk van feltételezni, hogy határozott fellépésre taktikai megfontolások vezették a SzEB-et: február végén valemennyi érintett (a kormány, a rendőrség, a főváros, a pártok) részvételével tartandó értekezlet összehívását kezdeményezték a Miniszterelnökségen.

A március legelső napjaiban megtartott sorsdöntő értekezleten történtek a fennmaradt részletes jegyzőkönyv alapján viszonylag pontosan rekonstruálhatóak.²

A találkozót alaphangját Balogh István miniszterelnökségi államtitkár, a legendás „páter”, az akció kormányzati felelősének beszámolója adta meg. A páter részletesen ismertette az addigi intézkedéseket, de nem tért ki a kormánylépések tapasztalataira és különösen nem az eredményességi szempontokra. Érvelése nem is titkoltan azt a célt szolgálta, hogy az addigi akciók kimerítő mivoltát igazolja s a Beljanov vezérőrnagy által megelőlegezett újabb begyűjtési hullámnak csupán „lelkiismereti” jelentőséget tulajdonítson. Mintha előzetesen egyeztettek volna a stratégiát, úgy támogatták meg az államtitkárt az őt követő felszólalók. Dr. Széchy Tamás tanácsnok a főváros képviselőjében az akción kívül megsemmisült vagy megsemmisített könyvek nagy számát hangsúlyozta és a kis példányszámokra hívta fel a figyelmet, hogy a jegyzékekben felsorolt könyvmennyiség valódi nagysága a „magyar könyvkiadási viszonyokkal nem ismerős emberek” számára is felmérhető legyen. . . Vészy Mátyás, a Polgári Demokrata Párt jogász-könyvszakember képviselője népbírósági ügyekre hivatkozva hangsúlyozta, hogy fasiszta könyv már aligha lehet magánkézben. Fontosnak tartotta kiemelni a területi különbségeket: ha a kiadott könyvek 80%-a Budapesten kelt el, s ha az érdeklődő vidéki olvasóközönség legnagyobb része 1938 és 1944 között érthető módon az erdélyi és felvidéki területekre esett, akkor igazán nem lehet különösebben sokat várni a vidéki — különösen az alföldi — begyűjtésektől. Főleg a falvaktól, hiszen oda már eleve csak legfeljebb röplapok jutottak el, „amelyekbe nyilván már réges-régen szalonnát csomagoltak.” A magyar fél képviselőinek beszámolója valóságos ötletrohammal végződött, amikor szinte egymás szájából kapkodták ki a szót, hogy jobbnál jobb megoldásokat javasoljanak a legsikeresebb gyűjtők jutalmazására. Sólyom László rendőrkapitány egyenesen azt vetette fel, hogy a begyűjtés legyen az iskolások feladata, mert „kis gyermekeknek mindenki szívesebben odaadná” a könyveit.

Ez a „lelkesedés” nemigen hatotta meg a jól informált szovjet vezérőrnagyot. Az addigi munka eredménytelenségére hivatkozva a begyűjtés hatékonyságának növelését szorgalmazta, s minden korábban felvetett érv ellenére nagy

² 5 sűrűn gépelt oldalon maradt fenn a dr. Wolf János rendőrszázados által vezetett jegyzőkönyv. UMKL MEI XIX-A-1-j 49. d. 2923/46. A jegyzőkönyv dátumot nem tüntet fel, de Balogh államtitkár egyik hivatkozása a „múlt heti főispáni körlevélre” annak február 26-i keltének ismeretében március első napjaira datálja az eseményt.

mennyiségű könyv beszolgáltatathóságát feltételezte. Ettől kezdve az értekezlet a diplomácia formanyelvén és a látszatra úgyelve a résztvevők kölcsönösen kialakított álláspontjának véglegesítésére tért át, de ez a valóságban a SzEB követeléseinek maradéktalan érvényesítését jelentette. A kormány javaslatcsoomagjából nem maradt semmi. A jegyzéket összeállító bizottság megszüntetése helyett záros határidőn belül elvégzendő munkára való utasítás lépett, a március 31-i dátumot távolabbi terminus, április 20-a váltotta fel, a sajtó- és rádiópropaganda mellé szigorú rendeletek társultak, a gyermekek helyére párt- és társadalmi szervek kerültek begyűjtőként, újra szerephez jutott a rendőrség, elsősorban házkutatások feladatával, az akció szolid figyelemmel kíséréséből tíznapenkénti részletes jelentési kötelezettség lett, a „lelkiismeret megnyugtatósa” érdekében szervezett lépésekből pedig ily módon „hadjárat”. S noha a magyar oldal hozzászólói egyetértőleg vették tudomásul a változtatásokat, a SzEB fenyegető eltökéltségét látva az érintettek számára minden valószínűség szerint kellemetlenül egyértelművé vált, hogy 1945 nyarának rendelet-operettje és adatokkal való zsonglórkodése a múlté: ezúttal nincsen pardon.

Nem csoda hát, hogy a szigor jegyében születtek meg a kormány első intézkedései a végrehajtás érdekében. Március 14-én a miniszterelnök nevében Balogh István államtitkár minden addiginál részletesebb és dörgedelmesebb körrendeletet küldött a főispánokhoz³, külön kiemelve azt a tényt, hogy ezúttal már nemcsak a reakció elleni harcról, hanem „külpolitikai érdekekről” is szó van. Az országos akció lebonyolításához minden törvényhatósági központban és járásban egy felelős tisztviselőt kell megbízni, gondoskodni kell a helyi sajtókampányról, a tanügyi hatóságokkal együttműködve be kell kapcsolni a begyűjtésbe az iskolásokat. Az április 20-i határidőt olyan értelemben kell kijelölni, hogy az addigi beszolgáltatók mentesülnek a büntetőjogi felelősség alól, ám a határidő lejártá után a törvény teljes szigorát érvényesítik. Az államtitkár azonnal jelentést kér az addig összegyűlt anyag súlyára és darabszámára, valamint megsemmisítésére vonatkozóan és további terminusokat szab meg a részeredmények jelentésére. Nyomatékosan figyelmezteti az érintetteket, hogy „az összegyűjtött anyag gondosan őrzendő és idevágó rendelkezéseim megérkeztéig meg nem semmisíthető.”

A hatósági gépezet elindult. A főispánok a vármegyék legalsó szintjéig, a községi és körjegyzőikig bezárólag továbbították a rendelet utasításait, a helyi viszonyokra szabott határidővel. A belügyminisztérium a maga csatornáin értesítette a rendőri szerveket az akció újbóli megindításáról. Budapesten Sólyom László főkapitány rendelete március 18-tól heti száz házkutatást írt elő a kerületi kapitányságoknak. Az udvarias fellépésre kötelezett és politikai detek-

³ A rendelet szövegét l. UMKL Tájékoztatásügyi Minisztérium (TÜM) 932/46. (Dátuma gépelési hiba folytán 1943. március 14.)

tívekkel „megerősített” csoportok feladatául elsősorban a könyvkereskedések és a könyvkiadó vállalatok raktárainak ellenőrzését jelölte meg.⁴

Mindenkinél gyorsabban cselekedett a Vallás- és Közoktatási Minisztérium. A miniszter nevében Simon László államtitkár már március 9-én felszólította a közoktatási hatóságokat, hogy haladéktalanul hajtsák végre ismétlen a fasiszta sajtótermékek kiválogatásának, eltávolításának és beszolgáltatásának feladatát. A könyvtárakat külön katalógus készítésére kötelezte az elkülönített könyvek címe és darabszáma szerint, s a legkisebb mulasztás esetén is fegyelmi büntetést helyezett kilátásba.⁵

Noha az akció propagandájába a Tájékoztatásügyi Minisztérium is bekapcsolódott, s a SzEB-bel való megállapodás is komoly sajtó- és rádiós hírverésről beszélt, a korábbiakhoz képest a lapok kifejezetten mérsékelten és visszafogottan vettek részt az akcióban. Szinte kizárólag csak a hivatalos felhívásnak adtak helyet, legfeljebb egy-két mondatos kommentárral. Bizonyosra vehető, hogy a kormány tudatosan hallgatott az akcióról, szándékosan fogta vissza a sajtót: amikor március végén az Ellenőrző Bizottság kifogásolta a kellő propaganda hiányát, a Tájékoztatásügyi Minisztériumban mind Kállai Gyula államtitkár, mind a később felkeresett Balla Antal egyaránt avval védekezett, hogy egyáltalán nem volt tudomásuk az akcióról, de a továbbiakban természetesen gondoskodnak a megfelelő hírverésről. Mármost ez a propaganda többszöri sürgetésre és Kállai Gyula ismételt ígéretei nyomán sem akart „úgy igazán megindulni”, egyébként a tájékoztatási tárca vezetői természetesen nagyon is jól tudtak az akcióról.⁶

A SzEB és az irányítása alá tartozó gépezet azonban a korábbi és az ehhez hasonló újabb keletű tapasztalatok alapján nem várta meg a szokásos végkifejtet és a semmitmondó jelentéseket, hanem maga is tevőlegesen bekapcsolódott az akcióba. Szergejcsuk alezredes vezetésével a fővárosban kialakították az összehangolt és minden részletre kiterjedő napi ellenőrzések rendszerét, és a vidéki SzEB-kirendeltségek is hasonló fellépésre kaptak utasítást. A magyar rendőri szervek tevékenysége így a legtöbb helyen szovjet tisztek állandó jelenlétében zajlott. A fővárosban és néhány vidéki körzetben különböző szovjet tiszt csoportok nemcsak részt vettek könyvtárak és könyvraktárak

⁴ L. Világ és Kis Újság 1946. március 19. 3.

⁵ A Nagy Ferenc miniszterelnöknek március 27-én elküldött 28630/1946 III. sz. rendeletet l. UMKL MEI 3666/46. A VKM Elnöki Osztályának anyagában megmaradt a minisztérium „házi” selejtezési akciójának teljes iratanyaga. (XIX-J-1-s 1934/46.) Ennek érdekessége, hogy a belső feljegyzések tanúsága szerint a Fővárosi Könyvtárba átszállítandó és addig zárt helyen őrzött könyvek egy részét (elsősorban idegen nyelvű kiadványokat) visszatartották, sőt a selejtezés első tapasztalatai nyomán Papp József miniszteri irodafőigazgatónak kemény hangú levélben kellett felhívnia a munkatársakat arra, hogy kizárólag a jegyzékeken szereplő sajtótermékeket szolgáltassák ki.

⁶ Balogh István például már március 14-én átiratban kérte Balla Antaltól a nagyközönség megfelelő értesítését, az akció fontosságára való tekintettel. L. UMKL TUM 932/1946

átfésülésében, hanem saját kezűleg „szálltak be” a tiltott anyag kiválogatásába, felügyelték az elszállítását, jelen voltak a tárolóhelyiségek lepecsételésénél, személyesen kísérték figyelemmel a zúzdai munkálatokat. A vidéki jelentések tanúsága szerint minden egyes vasúti szállítmány útnak indításakor és érkezésekor SzEB-megbízottak ellenőrizték a vagonok pecsétjeit és a bezúzendó sajtótermékek súlyát. Néhány esetben — pl. Sárbogárdon és Bicskén — a szovjet járési katonai parancsnokságok saját hatáskörben meg is semmisítették a begyűjtött irodalmat. Szergejcsuk alezredes óriási tempót diktált. Budapesten, a legfontosabb „frontvonalon” páratlan alapossggal szervezte meg az akciót. A Péter Gábor vezérőrnaggyal történt megegyezése nyomán közvetlenül alá rendelt magyar rendőri erőkkel és a könyvmozgatást végző internáltakkal, valamint a különböző tulajdonosoktól erre az alkalomra kölcsönként teherautókkal először is a már összegyűjtött, elkülönítve tárolt, de be nem zúzott sajtótermékek papírgyárba való szállítását hajszolta végig. Ezzel szinte egyidőben megkezdte a legfontosabb könyvtárak személyes ellenőrzését, sorra meglátogatta a pártok, a főváros és a kerületek, valamint a kormány illetékeseit. Gondosan összeállított listák alapján napi penzumot szabott ki a magyar és a szovjet tiszteknek, akiknek sokszor reggeltől estig iskolákban, kerületi könyvtárakban, sőt még minisztériumi kezelés alatt lévő romépületekben is ellenőrizni kellett a maradéktalan beszolgáltatást.

Furcsa munkamegosztás alakult ki a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányságának Államrendészeti Osztálya és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság illetékesei között. A Dr. Benjamin Olivér vezérőrnagy által megbízott magyar rendőrtisztek — Takács Péter Pál őrnagy és dr. Váradi György főhadnagy — hivatalos feladata a szovjet szervekkel való együttműködés, az operatív ügyekben való segítségnyújtás volt, s a teherautók szerzésétől intézmény-listák összeállításáig terjedt. A magas rangú rendőrök azonban magyar részről az akció folyamatos figyelemmel kíséréséért is feleltek, s Balogh István utasítására napi jelentéseket készítettek a miniszterelnök számára.⁷ Az első napok tapasztalatai nyomán gyorsan kiderült, hogy szerepük egyúttal az ellenőrzők ellenőrzése is: az ő jelenlétük volt a garancia arra, hogy a nagy magabiztossággal tevékenykedő SzEB-megbízottak minden lépéséről legyen megbízható információ, s hogy szükség esetén magas szinten lehessen közbenjárni, ha sérelmes dolgok történnek. Ezek pedig nem is vártak magukra.

Szergejcsuk alezredes és „különítménye” már március 13-án letette a névjegyet: A Fővárosi Könyvtárba 10 óra körül megérkezve, az összegyűjtött sajtó-

⁷ A két rendőrtiszt részletes napi jelentései közül mintegy három hét anyaga — 19 jelentés — megmaradt. (UMKL MEI 2923, 3237. stb.) A jelentés-együttes a korszak páratlanul érdekes és értékes dokumentuma, a begyűjtés hétköznapiainak könyvszámlálásaitól Beljanov tábornok előszobáján át a szovjet tiszti különítmények fellépésének ismertetéséig számtalan izgalmas kortörténeti adalékot tartalmaz. A SzEB budapesti — és kis részben vidéki — fellépéseire vonatkozó ismeretek nagyobb hányadát ezekből a dokumentumokból merítettük, így a külön hivatkozásoktól ez esetben eltekintettünk.

termékek haladéktalan elszállítását rendelték el. Hiába tiltakoztak a könyvtár dolgozói, hogy a dokumentációs anyag kiválogatására még nem volt módjuk, az alezredes ezt nem volt hajlandó figyelembe venni. Egy tehergépkocsi rakományát — mintegy 10 ezer kötetet — azonnal a csepeli papírgyárba szállítottak, ahol a szovjet kapitány jelenlétében megszervezték az őrzését. A könyvtár és az akcióban résztvevő magyar rendőrtiszt jelentése alapján Sólyom László altábornagy személyesen járt közben Neményi vezérigazgatónál, hogy mindaddig ne kerüljön könyv a zúzdába, amíg a pótlólagos kiválogatásra sor nem kerül. A dokumentációs anyag megmentése érdekében már másnap kisebb küldöttség kereste fel Beljanov tábornokot, aki Péter Gábor őrnaggyal való konzultációja után másnapra hozott döntést. Ennek alapján egy-egy kötet visszatartását engedélyezte a könyvtáraknak, az orosz témákkal foglalkozó kiadványoknak viszont a politikai rendészeti osztályra való beszállítását rendelte el, avval kiegészítve, hogy hatósági megkeresés esetén ott kell majd rendelkezésre állniuk.

Noha mind a kormány alap-rendelete, mind az a SzEB Sajtóosztályának egyik tanácsosával, Grigorjevvel folytatott előzetes kormánytárgyalások 3–3 példányt engedélyeztek, a Szergejcsuk-féle különítmény Beljanov tábornok utasítása ellenére is kelletlenül fogadta ezeket a különgyűjteményeket, s szinte minden egyes esetben harcot kellett vívni egy-egy könyvtár elkülönített anyagáért. Átmeneti kudarcaikba azonban a SzEB-tisztek sem nyugodtak bele. Április elején Szergejcsuk újra kísérletet tett a zárt anyag egy részének felszámolására: úgy „döntött”, hogy fasiszta anyag csak a Fővárosi Könyvtár központjában és a Nemzetgyűlési Könyvtárban maradhat, az Egyetemi Könyvtárból, a Széchenyi Könyvtárból és az Akadémia könyvtárából megkezdik az elszállítást. A magyar rendőri szervek — alighogy tudomásukra jutott az információ — azonnal mozgósították Keresztury Dezső miniszterig bezárólag a kultusztárcát, s Beljanov tábornoknál még aznap délután sikerült közbenjárni a pótolhatatlan értékű közgyűjtemények megóvásáért.⁸ Közben a Fővárosi Könyvtár a maga csatornáin keresztül Illés Bélát kérte meg közbenjárásra,⁹ a Nemzetgyűlési Könyvtár Varga Bélán, a Nemzetgyűlés elnökén keresztül egyenesen Rákosi Mátyáshoz fordult, aki viszont közvetlenül Szviridov altábornagnál emelt szót a könyvtár érdekében. Az MTA könyvtárában lévő zárt anyagot úgy sikerült megmenteni,

⁸ Az ország legnagyobb egyházi könyvtára, a Pannonhalmi Főapátság könyvtára is hasonló gondokkal küzdött: a pannonhalmi járási főjegyző 1946. június 5-i feljegyzése szerint a kultuszminiszter megerősítése ellenére — ti. hogy a tudományos célt szolgáló intézményre nem vonatkozik a beszolgáltatási rendelet, csak el kell különítenie a tiltott anyagot — faládákban elküldték a jegyzői hivatalba, nehogy mégis baj történjen. *Uo.*

⁹ L. BERKÓ Pál: *Indexen. Adalékok a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek második világháború utáni történetéhez* (Kézirat az OSZK Kortörténeti Különgyűjteményében, 1988. 39 oldal).

hogy egy illegális akcióval az egészet átszállították a Nemzetgyűlés könyvtárába.¹⁰

A „hivatalos” csatornák mellett a szovjet tisztok esetenként saját ötleteiktől vezérelve is el-eljártak. Március végén pl. több alkalommal is felkeresték a Széchenyi Könyvtárt, ahol „kezükbe vették” a kiválogatás feladatát. „Ellenőrzés” címén végigjárták a könyvállomány egy részét, s amit nem megfelelőnek találtak — függetlenül attól, hogy szerepelt-e az Indexen —, azt kidobálták.¹¹ Hasonlóképpen jártak el a könyvkereskedések, kiadók raktáraiban. Különösen a Horthy-képekre voltak „érzékenyek”: ha bárhol találtak ilyet, egyszerűen kitépték a könyvekből.¹² Az emeletekről és belső helyiségekből udvarra szórt könyveket többször azonnal elszállították. Április első hetéig félelmetes alaposítással „fésülték át” a fővárost. Sorra kerültek az iskolák, a kulturális közintézmények, de még azok az épületek is, amelyekbe egyébként szovjet katonaság volt elszállásolva. Nem maradhattak ki a romépületek, s szisztematikusan ellenőrizték a kerületi rendőrkapitányságok teljesítményét. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy az április közepén megjelenő III. sz. *Index*-füzetek terjesztéséhez a gyorsaság érdekében saját helikoptereiket ajánlják fel. . .

A magyar közigazgatási apparátusnak a szigorú előírások hasonlóan feszített ütemet diktáltak. Az időszakonkénti jelentéstételi kötelezettség, az újonnan begyűjtött könyvek számbavétele, a meglévők elszállítása folyamatosan ellátta munkával április végéig a megyéket és a felelős alispánokat. Néhány helyen ugyan továbbra is felületesen, majdhogynem könnyedén kezelték az ügyet, de a legtöbb helyen ezúttal nagyon komolyan vették.

A miniszterelnöki utasítások kézhezvétele után az egyes megyékben és törvényhatósági jogú városokban azonnal megindult a munka. Bács-Bodrog megye és Baja város főispánjának intézkedéssorozata, amely a rendelet előírásán túlmenő alaposítással igyekezett megszervezni az akciót, jól példázza a lehetséges hatósági lépéseket. A főispán személyesen készítette el és terjesztette fel a miniszterelnökhöz azt a *Munkatervet*, amely Bajára és a megye községeire egyaránt kiterjedt. A *Munkaterv* megismertetésére értekezletet hívott össze, ahol az alispán, az ügy előadója, a város polgármestere, a rendőrfőkapitányság vezetője, a rendőrség politikai osztályának vezetője, a Nemzeti Bizottság három kijelölt tagja, a pártok két-két képviselője, a Tanfelügyelőség vezetője, az ügy tanfelügyelőségi előadója, a város összes középfokú oktatási intézményének igazgatója és az Utcamegfigzottak Szervezetének vezetősége vett részt. Szabá-

¹⁰ Minderről l. Dr. TOMBOR Tibor: *A zárt kiadványok tárának születése* = Magyar Nemzet 1991. január 23. 8.

¹¹ L. a könyvtár egykori dolgozójának, Nagy Károlyné dr. Létay Idának a visszaemlékezését (1989. november 20.).

¹² Püski Sándor személyes közlése, 1992. január 7. (A Püski kiadó emeleti könyvraktárát egy alkalommal keresték fel szovjetek. A letépett címlapú kötetek egyébként újrakötve továbbra is forgalomban maradtak.)

lyos mozgalom indult el: a hírlapok, a mozik, iskolák, polgári iskolák, gyűlések, pártértekezletek, állandóan ismétlődő dobszó, valamint az iskolás gyermekek fellépései jelentették a folyamatos propagandát. Külön-külön felkerestek minden lakást, és az ottaniakat figyelmeztették kötelességeikre. A családfeők aláírásukkal igazolták a teendők ismeretét. Külön értekezlet tisztázta a részleteket a főjegyzők számára. Az egyes egységekre lebontott 15 pontos *Munkaterv* végrehajtásáért a községekben létrehozott ún. „Vegyés Bizottságok” feleltek, akik ugyanúgy igyekeztek a hagyományos kidobolástól egészen a házról-házra történő figyelmeztetésig terjedő skálán eleget tenni a feladatnak.

Ennek a sémának megfelelően alakult másutt is az akció: egy-egy lépés ki-maradhatott, más lehetőségekkel viszont jobban élhettek. Kiemelkedő volt a helyi sajtó szerepe Csanád vármegyében, ahol a *Makói Népiújság* például nemcsak nagy cikkekben értekezett a „fasiszta szemét kitakarításának” szükségességéről, hanem heteken keresztül szinte naponta csempészte be a legkülönb-félőbb hírek közé a közeledő határidőre való figyelmeztetést, lapszámonként akár öt-hat vastagabban szedett, jelszószerű mondattal.¹³ Míg Bács-Bodrogon elsősorban a közigazgatás képviselői jeleskedtek a házról házra történő tájékoztatásban, Kecskeméten ezt az egyes körzetek vezetői kirendelt rendőrökkel együtt hajtották végre, Sopronban pedig kizárólag a rendőrség feladata volt. (Nem véletlen, hogy itt ez már házkutatási jelleget öltött és néhol eljárásokat is vont maga után.) Az általa kibocsátott felhívások mennyiségével túnt ki az esztergomi főispán. A precíz végrehajtás jellemezte Zala vármegyét: az április 22-ig beérkezett jelentések alapján összeállított „hiányos” lista 224 község részletes adatait közli, a 4671 könyvet összegyűjtő Nagykanizsától a mindössze 4 db-ot gyűjtő Pákáig... Heves vármegye egyes részjelentései egyenesen könyvenkénti bontásban, címekkel együtt tartalmazták a tiltott irodalmat. Egyes könyvtárakban és iskolákban az *Index* tételein túlmenően állítottak össze extra listákat, s ennek alapján is selejteztek. Rendkívüli buzgalmat tanúsított a gyűjtésben a szegedi törvényhatóság: a „fasiszta sajtótermékek kiszelektálásával” 149 bizottság foglalkozott, összesen 929 taggal. Ugyancsak Szegeden sikerült leginkább a miniszterelnökségi intenciók alapján bevonni a „tanuló ifjúságot” az akcióba, amit az általuk igényelt jutalomkönyvek különösen nagy száma is jelez. Miniszterelnökségi felszólításra az országos szervezetek újólágtá-
 átfésülték alárendelt hatóságaikat és hivatalaikat, legalaposabban talán a pénzügyigazgatósági intézmények és vámhatóságok. A begyűjtés olajozott gépezetét néhol megzavarták az Iparügyi Minisztérium leiratai, amelyek az elhúzódó papírhiány enyhítését meggyorsítandó a bezúzás felett próbáltak némi ellenőrzést gyakorolni (kötelezték pl. a polgármestereket hulladékpapiros felajánlási

¹³ A lap egyetlen héten – március 22. és 28. között – három nagyobb cikkben foglalkozott a könyvek kérdésével. (III. 22. 1.: *Takarítsuk ki a fasiszta szeméttel*. III. 28. 2.: *Pártközi értekezlet tartanak a fasiszta sajtótermékek megsemmisítése ügyében*. 3.: *Új köntösben régi könyvek*)

lap kitöltésére), de a rendelkezési jog végülis Balogh páter kezében maradt: a zúzdába került papír ellenértékét a fennmaradt számlák alapján a miniszterelnökség kapta meg, kisebb részben a megyék, irodapapír formájában.

A buzgó és jól szervezett akciók ellenére a szovjetek a nyomásgyakorlás minden eszközét bevetették, hogy az eredményességet növeljék. A SzEB-megbízottak állandó jelenléte ellenére elégtelennek érezve a figyelem súlyát, szabályszerűen feljelentették pl. a miniszterelnöknél Bács-Bodrog főispánját, mivel információik szerint nem elég lelkiismeretesen vesz részt az akció végrehajtásában. Más eszközt választottak a Győr megyei főispán lejáratására: az *Új Szó* április 14-i számában az intézkedések elmulasztásával vádolták meg. Valójában mindkét esetben az addig összegyűjtött könyvek alacsony száma szolgáltatott okot a szovjet fellépésre.¹⁴

Az összegyűlt mennyiséget keveslők számára kapóra jött *A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek III. sz. jegyzékének* kiadása. Azt a képtelen helyzetet ugyanis, hogy az akció határidejének lejárta előtt néhány nappal jelenik meg a sokszáz érintett könyvet tartalmazó katalógus, oly módon lehetett „előnnnyé” változtatni, hogy az erre való hivatkozással egy újabb hónappal, május 20-ig meghosszabbították a beszolgáltatás határidejét. A hosszabbítás eső után köpönyeg volt az *Index*-listák szempontjából, a harmadik katalóguson kívül ugyanis sok helyen a második, sőt egyes járásokban az első (!) lista teljes hiányában folytak a begyűjtések. Az akció kellős közepén már hiába próbálták az 1945-ben megjelentetett jegyzékek utányomásával és szétküldésével pótolni a hiányt, minden érintett számára bebizonyosodott az akció végiggondolatlan mivolta: országos begyűjtést csak egy végleges és mindenki által ismert lista birtokában lehetett volna lefolytatni. Így viszont újra tág tere nyílt a visszaéléseknek, elsősorban ott, ahol a rendőrség vitte a vezető szerepet.

Még ennél is súlyosabb következménye volt azonban annak, hogy a beszolgáltatás SzEB-garantálta sürgőssége és kampányjellege folytán nagyon sok nem fasiszta könyv — elsősorban tankönyv — semmisült meg. A gyűjtőhelyeken ugyanis az iskolák által az első hullámban beszolgáltatott tankönyvek kiválogatásra várva, ömlesztve pihentek — köztük sok „semleges”, problémamentes kiadvánnyal. A szelekció elmulasztásának különböző magyarázatai lehettek. A legprózaibb okok közé az tartozott, hogy az őrzésre kijelölt intézmények raktáraiban ősz végétől tavasz elejéig rendkívül hideg volt, s fűtés hiányában az amúgyis túlterhelt illetékesek számára értelmetlennek tűnt a munkába be-

¹⁴ A későbbiek ismeretében úgy tűnik, Győr esetében volt némi alapja a követeléseknek, hiszen a cikk után indult új gyűjtés során a korábbi mennyiség sokszorosát sikerült előteremteni. Egyik esetben sem lehetett azonban az intézkedések elmulasztásával vádolni a főispánt, olyannyira, hogy az érzékeny dr. Borbély (Győr) egyenesen a miniszterelnök közbenjárását kérte, hogy az *Új Szó* közöljön helyreigazító nyilatkozatot. A miniszterelnökség munkatársa telefonbeszélgetést folytatott Beljanov tábornokkal, aki április 26-án meg is ígérte a közlést. Tudomásunk szerint az *Új Szó* mégsem tért vissza az ügyre.

lefogni. Sok helyen azonban egyszerű emberi hanyagságra volt visszavezethető a rostálás elmulasztása.¹⁵

Ezekre a hiányosságokra következetesen és ismételten fel-felhívták az illetékesek — elsősorban Balogh páter — figyelmét az akció lebonyolításáért közvetlenül felelős rendőrtisztek, akik a feladat mechanikus végrehajtói helyett értékek őrzőjeként léptek fel: ahol csak lehetett, igyekeztek a minimumra szorítani a veszteségeket. Súlyom altábornagy, Benjamin vezérőrnagy, Takács őrnagy és Váradi főhadnagy az akció „leveleznylése” mellett katonásan ügyeltek arra, hogy a „hadjárat” a hatáskörök megtartásával a törvényesség keretein belül maradjon. Minderre azért kellett ekkora hangsúllyal kitérnünk, hogy a rendőri fellépés ellentmondásosságára hívhassuk fel a figyelmet. A rendőrségről ugyanis legtöbb helyen politikai csoportjainak visszaélésekkel is tarkított fellépései állították ki a bizonyítványt, amin a Beljanov tábornokkal láthatóan bizalmas viszonyba keveredő Péter Gábor volt a pecsét. Mivel a lakosság csak ez utóbbiakkal találkozhatott, a teljesség kedvéért feltétlenül különbséget kell tennünk a kétfajta magatartásmód között, mint ahogy az agresszíven és hatalmi pozíciójának tudatában fölényes türelmetlenséggel fellépő SzEB-megbízottak mellett is akadtak együttműködésre kész, korrekt tisztek (mint pl. Pécssett Ocskany (?) ezredes, aki szó nélkül elfogadta a késedelmes beszolgáltatást magyarázó főispáni jelentést.)

Az akció menetrendjének és a begyűjtést kísérő jellegzetességeknek az áttekintése után itt az ideje, hogy megvonjuk a márciustól májusig tartó időszak mérlegét. Bár minden bizonnyal készült az 1945 nyárihoz hasonló összegző dokumentum, ezidáig csak megyei rész-jelentések kerültek elő. Ezek alapján kell kísérletet tennünk annak megbecslésére, hogy ez idő alatt mennyi könyv és egyéb sajtótermék gyűlt össze, hogy az újonnan beszolgáltatott nyomdatermékek milyen arányban szerepelnek, hogy hozzávetőlegesen mekkora mennyiséget zúztak be, s hogy összesen mekkora könyvpusztulás kísérte az *Index*-akciókat.

Az 1946 tavaszi begyűjtés-sorozat legfeltűnőbb sajátossága a tankönyvek őríási „fölnye” az egyéb könyvekkel és a folyóiratokkal szemben. Az 1945-ös összesítésekben ritkán tüntették fel a könyv — tankönyv arányt, a meghatározó és mértékadó budapesti adatokat alapul véve azt mondhatjuk, hogy a tankönyvek a teljes könyvmennyiségnek alig egyharmadát tették ki. Evvel ellentétben 1946 tavaszán megfordult az arány, s szinte mindenütt a tankönyvek tették ki az összegyűlt anyag javarészét. Általában két-háromszor annyi tankönyv szerepel a jelentésben, mint az összes egyéb sajtótermék, de vannak helyek, ahol

¹⁵ Budapesten pl. a Fővárosi Könyvtárban tárolt 78 000 és a Pannónia úti iskolában tárolt több ezer tankönyv maradt kiválogatás nélkül, mert a tanügyi illetékes szerint „a nem-fasiszta tankönyv olyan kevés a fasiszta tankönyvekhez képest, hogy nem érdemes ezt a nagy munkát... keresztül vinni”. Az ellenőrzést végző Takács őrnagy azonban számszámra talált értékes és használható könyveket, amit a súlyos tankönyvhiányos helyzetben csak felháborítónak tudott minősíteni. UMKL MEI Uo.

szinte kizárólagosan tankönyvekről tudnak beszámolni. Jász-Nagykun-Szolnok megyében például ez az arány több mint negyvenszeres — 21 889 tankönyvvel szemben mindössze 518 egyéb művet, 167 kg folyóiratot és 120 db zeneművet mutatnak fel —, Abaújban közel kilencvenszeres (!) — 6469 tankönyvvel szemben mindössze 73 (!) könyv és 26 db (!) egyéb sajtótermék áll —, a Vas megyei jelentés pedig nem is különbözteti meg a két kategóriát: az összegyűlt 30 ezer kötet „java része” tankönyv. Budapest (ahol változatlanok maradtak az arányok), Komárom — Esztergom, valamint a gyűjtésben élenjáró Szeged és Debrecen a kivétel: Szegeden a mintegy 40 ezer kötetből csak 6947 db a tankönyv, s ennek súlyban körülbelül kétszerese a 43, 85 q folyóirat, Debrecenben pedig a tankönyvek csak a nyolcadát teszik ki a végeredménynek. A szegedi „rekordadatok” ellenére a tankönyvek aránya országosan körülbelül az össz-mennyiség kétharmada.

Vajon minek köszönhető ez az arány, figyelembe véve azt, hogy egyetlen egy „honvédelmi” tárgyú munka kivételével az *Index* nem is tartalmaz tankönyvet?

A válasz az előzmények ismeretében kézenfekvő. Az a teljesítménykényszer, amelybe a SzEB megújuló követeléselei behajszolták a megyéket, különös helyzetet teremtett. Úgy kellett eredményt produkálniuk, hogy sok esetben szinte a semmiből kellett előteremteni több ezer bezúzendó könyvet. Hiába vették fel szinte minden megyei értekezleten, hogy fellelhető fasiszta sajtótermék már aligha található, nem volt pardon. Bátran állíthatjuk, hogy magánkézben ekkorra csak elvétve maradt tiltott könyv¹⁶ s ha volt is, a potenciálisan összegyűjthető mennyiség mélyen alatta maradt az elvártnak. (Nem véletlen, hogy a meghosszabított határidőig terjedő egy hónapban már nem is került sor házkutatásra, a miniszterelnök külön utasítása alapján.) Hasonlóképpen nem lehetett sokat remélni a könyvtáraktól, kiadóktól és könyvesboltoktól sem, mert ezeknek elemi érdeke volt, hogy zavartalanul működhessenek, s ennek érdekében igyekeztek időben megszabadulni az „index-irodalomtól”. Egyetlen egy „forrás” maradt: az iskolahálózat és a tankönyvek.

Az iskolák és a tanárok ekkorra keresztűzbe kerültek. Újságcikkek, parlamenti felszólalások támadták a régi könyveket és a „régiszellemet”, így a ki nem vont, de háború előtt kiadott könyvek használata is mind veszélyesebbnek tűnhetett. Az iskolák ezért inkább összegyűjtötték minden régi könyvet, beleértve a csupán számsorokat tartalmazó logaritmustáblákat és kizárólag antik auktorok szövegeit tartalmazó latin szöveggyűjteményeket is, és zúgolódva bár, de várták az új tankönyveket. Ha elő is fordult egyes helyeken, hogy a tiltott tankönyvekből tanítottak, ez bizonyosan nem akkora arányban történt, mint a

¹⁶ A megyei panaszokat számszerűleg is megerősítik a mértékadó budapesti adatok. Váradi főhadnagy március 27-i ellenőrzése során kiderült, hogy a magánlakásokon tartott rendőri razziák eredménye alig több a semminél. A IX. kerületben például 200 razziából 4, a VIII. kerületben 57-ből mindössze 3 volt eredményes. Az V. kerület 11 sikeres razziájának eredménye 17 db könyv volt, a VI. kerület 9 eredményes razziája során 20 db könyv gyűlt össze. . . A számok önmagukért beszélnek.

harcos baloldali sajtó állította. Mindenesetre a SzEB ismételt követelése nyomán¹⁷ 1946 áprilisának elején a kultusztárca határozott hangú közleményben jelentette be, hogy a tiltott könyvek használói ellen fegyelmi terhe mellett haladéktalanul eljárást indít.¹⁸ A közlemény nyilvánosságra hozása (április 13.) időben egybeesett a politikai rendőrség akciósorozatával, amellyel a „demokrácia ellenségeivel” szemben jártak el, látványos külsőségek közepette. „Reakciós” vicc mesélése, üzemi WC falára karcolt Tildy-ellenes mondat, Horthy dicsőítése, HÉV-en részegen eldalolt Horthy-nóta már elég volt a letartóztatáshoz. A *Képes Figyelő* című hetilapot 14-én két hétre betiltották, mert a háborús bűnösökkel kapcsolatban megpróbált tárgyilagosabb, mértéktartóbb hangot megütöni. Ilyen körülmények között kellett a tanároknak mérlegelni, akik ezért inkább vállalták a diktálást és a fullánkos cikkeket, de nem kockáztattak. Ennek következtében valóságos „kincsesbánya” nyílt meg a megyei begyűjtő apparátusok előtt. Említsük meg a tipikusnak tekinthető Csanád megyei esetet. A főispán április 10-éig minden erőfeszítése ellenére mindössze 288 db könyvről és 30 kg 20 deka (!) folyóiratról tud beszámolni soros jelentésében, szellemesen arra hivatkozva, hogy a korábbi beszolgáltatások során az „illegális sajtótermékek többsége bizonyosan beadatott”, mivel „a vármegye lakossága demokratikus gondolkodás szempontjából nagy többségben fölötte áll más vármegyék lakosságának”. Demokratikus gondolkodás ide, főispáni büszkeség oda, eredményt kell felmutatni: május 2-án már 10 495 tankönyv, 3022 könyv és 1567 kg folyóirat vár bezúzásra a megyében. . .

A tankönyv-túlsúly mellett az akció másik fontos jellemzője az volt, hogy a március elejétől április 20-ig tartó időszakban folyt be az összemennyiség túlnyomó része, a meghosszabbított határidővel általában minimális mértékben lehetett csak növelni a végeredményt. (Tipikusnak tekinthetők a szombathelyi adatok: április 20. és május 20. között a megyében — írd és mondd — 8 db tankönyvet, 13 db egyéb könyvet és 13 db sajtóterméket sikerült produkálni). Az egyetlen kivétel talán Kecskemét, ahol a hosszabbítás alatt nagyjából azonos mennyiség gyűlt össze, mint az előző hónapban.

Összevetve mármost a végeredményeket az 1945 nyári adatokkal, azt látjuk, hogy vidéken a begyűjtött anyag az akkorinak mintegy hétszeresét teszi ki, Budapesten pedig kb. a felét. Mit jelent ez abszolút értékben?

A nem nyilvánosságnak szánt, s ezért megbízhatóbbnak tűnő főispáni jelentések végeredményeit összegezve első lépésben vidéken közel félmillió, Buda-

¹⁷ Közvetlen forrás híján is elég meggyőzőnek tűnik KIRÁLY Istvánnak a Társadalmi Szemle 1946/7. számában megjelent cikke (517–518. o.: *A kultúrpolitika aktuális kérdései*), amelyben a tankönyv-ügy áttekintésekor mintegy dicsérőleg említi meg, hogy „csak a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közbelépésének a hatására. . .” született meg a VKM áprilisi intézkedése. . .

¹⁸ Részletesen és kommentárral l. Szabad Szó 1946. április 13. 4.: *Eljárás indul a tiltott könyvek használói ellen.*

pesten pedig mintegy 130 ezer, együttesen kb. 630 ezer kötet könyvvel kellene számolnunk.¹⁹

A jelentések alapján jóval kevesebb volna a súly szerint nyilvántartott egyéb sajtótermékek mennyisége: megyénként átlagban 10–12 q, Budapesten 14 q, az öt vidéki nagyvárosban együtt mintegy 100 q (egyedül Szegeden közel 44 q!), együttesen kb. 370 q újság és folyóirat. Vajon mennyiben tekinthetők elfogadhatónak ezek az adatok? Réálisak-e egyáltalán?

Szerencsére rendelkezésünkre áll a május végén illetve június első napjainban kelt elszállítási jegyzőkönyveknek mintegy a fele, és ennek alapján képet alkothatunk a tényleges arányokról. Mivel a SzEB-tisztek, MÁV-hivatalnokok, rendőrök és közigazgatási tisztviselők jelenlétében leplombált vagonokba berakott és a MÁV hitelesített mérlegén lemért összmennyiséget javarészt egyetlen nekifutással szállították zúzdába, a jegyzőkönyvben rögzített súly-adatok összevethetők a főispáni zárójelentések számaival. Ennek alapján az derül ki, hogy a pályaudvari mérleg és a begyűjtési statisztika hajszálpontosan egyezik néhány helyen (pl. Kecskeméten, Tolna megyében), minimális eltérést mutat Szegeden és Békéscsabán. A jelentett súlynál jóval kevesebbet találunk Berettyóújfalun (Bihar vm.) és Baján (Bács-Bodrog), Győrben és Zalaegerszegen pedig a bevallott összmennyiségnek csak mintegy a felét igazolja vissza a mérleg. Mindebből arra következtethetünk, hogy az előző évhez hasonlóan itt is sok alkalommal „feltupírozták” az eredményt, a tények szerint ugyanazzal a módszerrel. A kevésbé átlátható és „megfogható” vegyes sajtótermékek rovására megnövelték a könyvek számát, mivel minden érintett elsősorban erre az adatra figyelt. A súlyhiány így annak a következménye, hogy valójában a folyóiratok 0,1-es szorzója (10 db folyóirat = 1 kg) alapján kell a vagon súly egy részét darabra visszaszámolni, s így áll helyre a statisztika. 1945-ben ezzel a módszerrel 25%-ot sikerült „lendíteni” a végeredményen, s ha a szigorú ellenőrzés miatt 1946-ban ezt az arányt valószínűleg kisebbnek is vehetjük, akkor is legalább 10–15%-ot le kell írunk a könyvek számából, természetesen ennyivel megnövelve a vegyes sajtótermékek súlyát. (S ne feledjük, hogy az összsúly

¹⁹ Az olvasót megkímélendő csak lábjegyzetben részletezzük, miképpen jutottunk erre az eredményre. A jelentések mintegy 50%-a, amely számszerű eredményt tartalmaz, maga hivatkozik adatai pontatlanságára, az elégetések, elszállítások miatt megbecsülhetetlen mennyiségekre. Ehhez társulnak az adatközlés következetlenségei: a darabszám és a súly összekeverése, az egyes begyűjtési szakaszok részeredményeinek áttekinthetetlen összemosása, a sokszor 4–5 tájékoztató adatsor elkülönítetlen feltüntetése, a könyvek és tankönyvek esetenkénti közös tárgyalása, stb. Gyakori hivatkozási alap a kommunikációs problémák miatt pótlólagosan beérkező adatok hiánya. 4 megyéből hiányzik az összesítő adat, de a többi 21 megye 16 ezres átlagával számolva együttesen kb. 400 ezer kötetet jelentenek. Ehhez jön az öt nagy vidéki város (Szeged, Debrecen, Pécs, Győr, Kecskemét) együttesen mintegy 100 ezres összmennyisége. Budapestről április végéig 125 ezer újabb beszolgáltatott könyvről adnak számot, a meghosszabbított határidő eredményeiről nincs tudomásunk, pár ezernél több könyvvel nem szaporodhatott az összmennyiség, ami végülis így kb. 130 ezerre tehető.

elkülöníttetlenül tartalmazza a korábban begyűjtött, de elszállításra nem került mennyiséget is.)

Evvel azonban még korántsem merült ki a mennyiségért lihegő SzEB-megbízottakat megtévesztő eszközök tárháza. Mint korábban említettük, a várhatóan csekély eredményt hozó új beszolgáltatások mellett minden eszközt meg kellett ragadni a felmutatott teljesítmény növelésére. Mivel a vidéken az 1945 szeptembere óta tárolt könyvmennyiségnek legalább a fele — mintegy 35–40 ezer kötet — az akció kezdetéig nem került bezúzásra, változatos eszközökkel sikerült ezeket új szaporulatként bemutatva „hozzácsapni” a beszolgáltatási eredményekhez. Ennek ötletesen újszerű módja volt például a könyveknek az egyik gyűjtőhelyről a másikra való átszállítása (pl. múzeumból vagy könyvtárból a politikai rendőrségre), de több helyen választották a „hagyományosabb” és rizikósabb szám-misztikát, a korábbi eredmények egyszerű hozzászámítását az újhoz. Ilyen és ehhez hasonló módszerekkel jónéhány további százalékkal fel lehetett javítani a mutatókat.

Mindezzel együtt az 1946-os akció során begyűjtött és bezúzott könyvek számát valamivel 500 ezer fölé tehetjük, amihez mintegy 400 mázsányi vegyes sajtótermék társult. Eredményét tekintve tehát beváltotta az előzetes várakozásokat: jócskán felülmúlta az előző év összteljesítményét. A SzEB illetékesei megnyugodhattak: a gyűjtés alapossága immár szinte bizonyossá tette, hogy nemigen található már forgalomban vagy magánkézben lévő „fasiszta szellemi termék.” S noha a begyűjtéssel egyszer s mindenkorra véget értek a tiltott könyvek jegyzékeihez kötődő akciók, az indexek története még korántsem fejeződött be.

Z. KARVALICS, LÁSZLÓ

Büchereinsammeln und -Einstampfen in Ungarn 1946

Im Frühling 1946 wurde die von den ungarischen Behörden auf Grund des Waffenstillstandsvertrags in Gang gesetzte Büchereinsammelungs- und Vernichtungs-Aktionserie von einer von der sowjetischen Internalliierten Kontrollkommission veranlassten und streng kontrollierten Kampagne gefolgt. Infolge der Aktion wurde eine bedeutende Menge, ungefähr eine halbe Million Bücher und 400 Doppelzenter Zeitschriften auf die bezeichneten Sammelstellen, später in das Stampfwerk eingeliefert. Die „Bücherkommandos” verurteilten zu Vernichtung auch solche Bücher, die in den drei offiziellen Listen der verbotenen Bücher nicht zu finden waren. Sie zwangen zu einem verzweifelten Nachhutkampf die Bibliotheksfachleute, die im Geist der Verordnungen Recht hatten für die Zwecke der wissenschaftlichen Forschung Exemplare von den verbotenen Büchern zu behüten. Die mit dem Kontroll beauftragte hochgestellte ungarische Polizeioffiziere versuchten ihre Bemühungen zu unterstützen, die Politpolizei dagegen interessierte sich vielmehr für die zahlenmäßige Ergebnisse.

Die Studie gibt einen kurzen Überblick der Vorgeschichte, behandelt ausführlich den Ablauf der Aktionen in der Hauptstadt und in den Komitaten. Das Ganze der Aktionsserie, der Schicksal der eingesammelten und eingestampften Bücher, der politische Hintergrund, das Pressenecho und die Analyse des ganzen Index ist in einer handschriftlichen Monographie des Verfassers (*Index in Ungarn 1945–1947*) bearbeitet.